

בלעם, האתון ויתרו – לפרשת בלק

גלעד ברעלי

הפרשה קרויה פרשת בלק אך היא למעשה פרשת בלעם בן בעור בן העיר פתור בארם.¹ בלק בן ציפור מלך מואב שולח שליחים לקרוא לבלעם לקלל את ישראל, אשר חונים בגבולו ושמהם הוא ירא. בלעם מוחזק כנביא או קוסם גדול, כדברי בלק "כי ידעתי את אשר תברך מבורך ואשר תאור יואר" (כב 6).² אחרי חילופי דברים שעוד נשוב אליהם, בלעם הולך איתם וחוזר ומודיע לבלק שאין בכוחו לומר דבר אלא את אשר ישים ה' בפיו.³ ואז הוא נושא סדרת משלים-נאומים שהם מהדברים הנשגבים והיפים שבמקרא; ובעצם מה הפלא – הרי אלה דברים שה' בכבודו ובעצמו שם בפיו, עם אזהרה ברורה לא לסטות מהם. ולא רק שירה נפלאה היא, אלא גם נופך קומי ממש יש בסיפור על ההכנות הרבות – שבעה מזבחות לשבעה פרים ואילים – שבלק עורך בהוראת בלעם לקראת הנאומים, שוב ושוב שלש פעמים, כל פעם ממקום אחר, בתקוותו הגדולה לקבל את שייחל לו – קללה לעם. ובכל פעם הוא מקבל את ההיפך הגמור – דברי ברכה ושבח לעם ישראל, שאין כמותם בתורה. מבחינה ספרותית, לא רק יופיה של לשון הנאומים עצמם, אלא גם הניגוד הקיצוני בין ההוד וההדר של הנאומים לבין הגיחוך הקומי של ההכנות להם, כמו גם בין תכנם ובין הצפייה מהם, ראוי לציון מיוחד.

על נאומים אלה רבו הפירושים ולא נעסוק בהם. כמו כן עסקו רבים בשאלה אם בלעם היה נביא. גם על כך לא אפרט.⁴ במקום אחר ('אמת ואמונה, חילוניות ועבודה זרה', פרק 13) עסקתי בסיום הפרשה – חטא ישראל עם בנות מואב בבעל פעור בשיטים, שהתגלגל לחטא עבודה זרה בוטה ופומבי, שהוא אולי הגילוי המובהק ונקודת שיא של כישלון הפרויקט החינוכי-דתי של משה, אשר צופה בו בייאוש ובחוסר מעש ובוכה. גם חטא זה עומד בניגוד קיצוני לנאומי בלעם, והוא מסיים פרשה רצופה בניגודים, שמשמעותם דורשת עיון. כאן ברצוני לדבר דווקא על היבט מרכזי של סיפור המבוא והוא נוגע לעניין הרצון ופיתוליו. האם רצה בלעם ללכת אל בלק? האם רצה רק ללכת (ולקבל את התמורה) או שמא רצה גם למלא את בקשתו הברורה של בלק ולקלל ("לאור", "לקוב") את ישראל? האם רצה למלא דבר ה' או שמא הכרח לעשות זאת? האם, ובאילו תנאים, מעידה התנהגותו של אדם על רצונו? לבסוף אומר משהו על זהותו של בלעם.

¹ וכך ראו זאת חז"ל כשאמרו שמה שכתב ספרו, פרשת בלעם ואיוב (בבא בתרא יד ע"ב).

² ביהושע יב 22 נאמר שבני ישראל הרגו את "בלעם הקוסם". חז"ל אף ראו בו נביא, אחד משבעה נביאים שעמדו לאומות העולם (בבא בתרא טו ע"ב), ואמרו על "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה" - בישראל לא קם אבל באומות העולם קם והוא בלעם (ספרי, דברים, וזאת הברכה, פסקא שנו"ז, י).

³ זה ולמעשה כל האמור בפרשה מתאים ומחזק את דברינו על תפיסת הברכה כדבר נבואה, כפי שפרטנו בקשר לברכות יעקב ושיכול הידיים בין אפרים למנשה. בלעם נקרא לקלל ונמצא מברך, אך למעשה אמר מה ששם ה' בפיו ומה שראה, לרבות בעתיד.

⁴ אצל חז"ל ובעקבותיהם רש"י יש הנוטים למעט במעמדו הנבואי של בלעם ולהדגיש כראיה שה' נגלה אליו רק בלילה. זה קשה כי עיקר הסיפור הוא שבלעם אמר ביום, לעיני כל, את אשר שם ה' בפיו. איך יכלו להתעלם מזה? העובדה שיכלו אומרת משהו על תפיסת הנביא אצלם: נראה שלתפיסתם הנביא הוא מי שה' נגלה לו ומדבר איתו ופונה להכרתו, ולא מי שמשמש כמעין מדיום אוטומטי שה' שם דברים בפיו. בלעם בנאומיו היה מדיום כזה, ולכן לא הוחזק על ידם כנביא. זה אולי גם אחד הלקחים המכוונים של סיפור האתון, שאלוהים פתח את פיה (28), להציג בפני בלעם בעליל, שכפי שאלוהים פתח את פי הבהמה הזו, כך הוא ישים דברים בפיו של בלעם, שהוא מדיום מכני להם. וכשבלעם יאמר דברים אלה, הרי הוא משול כבהמה ואף פחות מכך.

הקושי עולה מניגודים וסתירות שיש לכאורה בדברי ה' אליו. תחילה בלעם אומר לשליחי בלק "לינו פה הלילה והשיבותי אתכם דבר כאשר ידבר ה' אלי" (כב 8). ואז מתגלה לו אלוהים בלילה: "ויאמר אלוהים אל בלעם לא תלך עמם ולא תאור את העם כי ברוך הוא" (12). לאחר מכן שולח בלק שליחים נכבדים יותר ובלעם אומר להם "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבור את פי ה' אלהי לעשות קטנה או גדולה" (18). אך גם להם הוא מציע ללון בלילה ולראות מה יקרה, ואז בא אליו אלוהים ואומר לו לכאורה את ההיפך משנאמר לו קודם: "אם לקרוא לך באו האנשים קום לך אתם ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה". והסתירה מועצמת בכך שמיד לאחר מכן כתוב "ויחר אף אלוהים כי הולך הוא" (22). לכאורה בלעם עשה כפי שנאמר לו "קום לך אתם"; על מה אם כן כעס אלוהים? לא זו בלבד אלא שמלאך ה' מתיצב לפני אתונו של בלעם כשחרב שלופה בידו ולאחר שהאתון סוטה בשל כך מהדרך פעמיים ובשלישית רובצת תחתיו, הוא מודיע לבלעם שאלמלא נטתה האתון מן הדרך היה הורג אותו (33). בלעם המפוחד אומר "אם רע בעיניך אשובה לי", והמלאך עונה "לך עם האנשים ואפס את הדבר אשר אדבר אליך אותו תדבר" (35). שוב סתירה-לכאורה: הרי הלך, ואם עליו ללכת, מה פשר התנהגות המלאך ואיזומו? בשאלה איך להבין את הסתירות-לכאורה הללו חשוב לדקדק ברצונו של בלעם ובדברי ה' אליו. שתי שיטות עיקריות בדברי חז"ל בעניינים אלה. רש"י (בעקבות חז"ל) מציג את בלעם כרשע שרצה ללכת עם אנשי בלעם ולקלל את העם ו"היה שונאם יותר מבלק" (רש"י על 11), ובעל כורחו נאלץ לבקש מה' רשות לכך, ואף ניסה להתחכם בעניין. אך דומה כי אין בדברי רש"י הסבר משכנע לסתירות לכאורה בדברי ה' כנ"ל. בעניין זה מדקדק הרמב"ן (גם הוא בעקבות חז"ל) וטוען שכלפי ה' נהג בלעם כשורה. עם זאת, הטעה את אנשי בלק. הוא מסביר שיש להבחין בין עצם ההליכה עם אנשי בלק לבין קללת העם שבקשו (על "קום לך אתם"). ה' התיר לו ללכת (אך הזהירו שלא לאמר דבר שלא ישים בפיו). חטאו של בלעם, שעליו חרה בו אף ה' לפי הרמב"ן, הוא בכך שהטעה את אנשי בלק לחשוב שבהיענותו לבקשתם ללכת הוא נאות לבקשתם בכללה שהיתה לקלל את העם. היה עליו להבהיר להם שהוא אמנם הולך איתם (אולי מתוך כבוד לבלק אולי לשם התמורה) אך זאת בלבד, ואין להם להבין כאילו נאות לכלל בקשתם. בהעדר הבהרה כזו דבריו מתפרשים בטבעיות כאילו קיבל רשות למלא את מבוקשם בכללו.

בדבריו אלה של הרמב"ן ניכרת רגישות למה שמכונה בפי פילוסופים של הלשון "השתמעות" (implicature) – לפעמים אדם אומר משהו שממנו משתמע, בהתחשב בהקשר ובנסיבות האמירה, שכוונתו שונה מהמשמעות המילולית הפשוטה של דבריו (הדבר הודגש לראשונה על ידי הפילוסוף האנגלי ג'ון אוסטיין). כך בענייננו – בלעם הטעה את אנשי בלק, למעשה שיקר להם – כאשר לא הבהיר שנכוונתו ללכת איתם אין פירושה קבלת בקשתם במלואה, שכן בנסיבות העניין הם היו רשאים להבין כך. בדברים אלה של הרמב"ן יש גם משום הסבר לסתירה לכאורה בדברי ה': על בקשת בלק במלואה ללכת לקלל את העם התשובה הראשונה היתה שלילית והיא למעשה נשארה בעינה כל הזמן. לאחר מכן נעשתה ההפרדה עליה מדבר הרמב"ן "אם לקרא לך באו האנשים, קום לך אתם ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה" – האישור ניתן רק להליכה איתם, אך לא לבקשה המקורית במלואה, שלגביה נותר הסירוב בעינו לאורך כל הדרך, ואין סתירה.

כאמור, נראה לכאורה, כי כלפי ה' בלעם נהג כשורה: בלק פנה אליו בבקשה והוא, למרות שלכאורה לא היה חייב בכך, שאל את ה' אם להיענות לה ונהג כפי שנאמר לו. אך מה הוא באמת רצה? האם קיבל עליו את מה שנאמר לו? האם עיצב את עמדתו לאור מה שנאמר לו? אם נדקדק בכתוב עולה שיש בסיס לתשובה שלילית ברוח עמדתו של רש"י. לאחר הפניה הראשונה כתוב: "ויקם בלעם בבקר ויאמר אל שרי בלק לכו לארצכם כי מאן ה' לתתי להלוך עמכם" (13). "מאן" פירושו כי הוא לא סתם שאל את ה' האם ללכת או לא, אלא רצה וביקש להלוך עמם, וה'

סירב.⁵ יתר על כן, "להלוך עמכם" ניתן להבין, כאמור במדרש, כי עדיין יש אפשרות שאלך, אך לא עמכם – צריך לכך שליחים גדולים מכם, כפי שהבין גם בלק, שלאחר שובו של המשלחת הראשונה חזר ושלח שליחים נכבדים מאלה. ושוב, גם לנכבדים שבמשלחת השניה בלעם אומר "לא אוכל לעבור את פי ה' אלוהי לעשות קטנה או גדולה" (18). וגם כאן טבעי להבין כי רוצה הוא ללכת עמהם אך אינו יכול. יש גם לזכור כי הוא אינו מסתפק בתשובת ה' הראשונה, כפי שלמעשה צריך היה, ושואל שוב "ועתה שבו נא בזה גם אתם הלילה ואדעה מה יוסף ה' דבר עמי" (19). ומדוע, הרי כבר שאל וקיבל תשובה? – כי רוצה הוא ללכת ומתחכם ומקווה שה' יתיר לו הפעם. גם בתגובתו למלאך ה' שניצב לפניו בדרך לאחר שהיטה את אתונו שלוש פעמים עולה עמדה זו. אמנם המספר אומר לנו שהיה זה מלאך ה', אך זה לא נאמר לבלעם, ובכל זאת כשנפקחות עיניו הוא מיד מזהה אותו ככזה ומבין שהוא כועס על הליכתו לבלק ואומר "חטאתי...אם רע בעיניך עתה אשובה לי" (34). זו תגובה של מי שידוע שהליכתו לבלק אינה (ולא היתה) רצויה, אך בכל זאת עשה אותה כי רצה בה ומצא לכך היתר במניפולציה פורמלית. רצונו של בלעם ללכת ולקלל את העם עולה גם מהנאמר בדברים כג' 5 "ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם ויהפוך אלהיך לך את הקללה לברכה", וכן ביהושע כד 10: "ויקרא לבלעם בן בעור לקלל אתכם ולא אביתי לשמוע אל בלעם".

שאלה יסודית נוספת, שמטעמים מובנים אולי קדמונינו אינם עוסקים בה, היא מדוע בכלל בלעם שאל וביקש רשות מה' ללכת עם אנשי בלק? הרי לכאורה זה מוזר: הוא קוסם ידוע שמלך מואב יודע ש"את אשר יברך מבורך ואשר יאור יואר", וכנראה עשה זאת פעמים רבות (ור' רש"י על כא' 27-28); באה משלחת מכובדת של מלך מואב ומבקשת ממנו לבוא איתם לקלל עם שממנו הם יראים. מדוע עלה בדעתו שהוא צריך לבקש רשות מה' לכך? לא רק בעצם הפניה-בקשה לאלוהים, אלא בדבריו המפורשים בלעם מציג את ה' כאלוהיו (אולי לצורך השעה והעניין): למשלחת השניה הוא אומר "לא אוכל לעבור את פי ה' אלוהי". וכך גם בדבריו ובמעשיו בהמשך. יתר על כן, די ברור שהיה ידוע לבלק, לזקני מדין ולבלעם שה' הוא אלוהי ישראל. זה יכול להסביר גם את עצם הפניה של בלק דווקא לבלעם, המוחזק כמי שה' הוא אלוהיו, וגם את פנייתו של בלעם לבקש רשות למעשיו מה': קבלת רשות מ"אלוהיו" לעניינים אלה כמובן חיונית לו, ומאחר שאלוהיו זה הוא אלוהי ישראל היא גם אפקטיבית לעניין הקללה, שכן אם היא נעשית ברשותו, חזקה שתחול עליהם.

בלעם מוצג כבן פתור שבארס. יש הקושרים אותו עם בלע בן בעור, שהיה הראשון לשבעת מלכי אדום, המוזכרים בבראשית לו, 31. אך ישנן ראיות רבות לכך שהיה מדייני. בכב' 4 נאמר שמואב פנו אל זקני מדין בעניין הסכנה הנשקפת מישראל: "ויאמר מואב אל זקני מדין עתה ילחכו הקהל את כל סביבותינו...". ומיד אחר כך בלק שולח משלחת לבלעם. מה פשר הפניה של מואב לזקני מדין? כנראה, שבקשו מהם עצה מה לעשות בעניין ישראל, והם יעצו לפנות לבלעם, ובעצתם שלח בלק את המשלחת.⁶ ואכן, במשלחת הראשונה ששולח בלק הולכים עם שליחיו גם זקני מדין (7). עליהם, בניגוד לשליחים המואבים, לא נאמר שנשאר ללון אצל בלעם כלילה לשמוע מה יאמר לו ה', הם למעשה לא מוזכרים יותר וכנראה שרק באו עם המואבים קשר המכירים את בלעם לערוך את ההיכרות ביניהם. ובכן, זקני מדין ידעו על בלעם, יעצו לבלק לקרוא לו וכנראה אף הכירו אותו. אפשר לשער מכאן

⁵ אמנם אפשר לתרץ ולומר שכך רק אמר לשרי בלק כדי לשאת חן בעיניהם. ואכן, במדרש הגדול מבארים שבלעם נתגאה בכך ואמר "אילו הניח לי הייתי בא ומכלה אותן מן העולם" (על כ"ב 13). וכך גם מסבירים מדוע התיר לו אחר כך ה' ללכת: "אם אין אני מניחו לילך עמהם עכשיו יאמרו אלו הלכתי הרגתם בקללתי, אלא ילך ויראה כוחו שאינו מועיל לו כלום." (על 19). ור' גם במדבר"ר על פסוקים אלה.

⁶ בני מדין היו כנראה נעים ונדיים ומעורבים עם המואבים. בשיטים חטאו ישראל, כנאמר, עם בנות מואב, אך כזבי בת צור "שותפתו" של זמרי בן סלוא שחטא שם איתה לעיני משה ובני ישראל, היתה מדיינית. במלחמת מדיין גוער משה בלוחמים "החיייתם כל נקבה? הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם למסר מעל בה' על דבר פעור ותהי המגפה בעדת ה'" (לא 16). כלומר, גם הוא התייחס לנשים בפרשת בעל פעור כמדייניות.

שבלעם היה מדייני. השערה זו הופכת לכמעט וודאית במסופר על מלחמת מדין שנצטווה משה לפני מותו "נקום את נקמת בני ישראל מאת המדיינים אחר תאסף אל עמך" (לא 1). במלחמה זו, נאמר, הרגו בני ישראל את חמשת מלכי מדין "ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב" (לא 8). ובכך, בלעם היה מדייני מספיק מפורסם כדי שיהרגו אותו ויציינו זאת בצד המלכים.⁷

מקיבוץ הדברים דלעיל עולה שבלעם היה קוסם מדייני מפורסם, שקשור ויודע על ישראל, מציג את ה' כאלוהיו, שומע בקולו וזוכה לו זבחים. מי הוא יכול להיות?

הייתי מציג כאפשרות לחשוב כאן על יתרו כהן מדין חותן משה. אנו יודעים עליו שהיה חכם גדול המצוי בהלכות חברה ושלטון (עצתו למשה על ארגון מערכת המשפט, שמ' יח); אנו יודעים שידע והכיר כמוכן את ישראל; וכן שכששמע על הניסים הגדולים שעשה ה' לישראל ביציאת מצרים (שמ' יח 1), בא אל משה, שסיפר לו על כך בפירוט (שמ' 8), ובעקבות זאת יתרו הכיר בגדולת ה': "ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים...עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלוהים... ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים לאלוהים" (שמ' 12-10).⁸ יתרו על כן, כפי המסופר שם יתרו בא אל משה רק לאחר ששמע על הניסים ("כל אשר עשה אלוהים") שעשה ה' למשה ולישראל במצרים. איך קשורים הניסים להליכתו אל משה? אולי אינם קשורים והוא הלך פשוט מתוך שאהב את משה וזכר לו קשרם המשפחתי. אולי, אך לא זה מה שנאמר, וזה גם מפוקפק ועוד נראה בהמשך שיתרו לא רצה להישאר עם משה למרות שנתבקש לכך. סביר בעיני שיתרו התעניין בניסים לא פחות ואולי אף יותר מאשר במשה, וזאת משום שהוא היה קוסם וביקורו אצל משה היה גם בחזקת "ביקור מקצועי" של קוסם ששומע על ניסים נפלאים, שעלו אף על כל מה שיכלו חרטומי מצרים וקוסמיה לעשות. הוא בא אל משה ללמוד פרטים על כך. גם על יתרו וגם על בלעם מסופר שהיו נותני עצות מיזמתם: "שמע בקולי איעצך" אומר יתרו (שמ' יח 19) "לכה איעצך" אומר בלעם (במד' כב 17). ובכך, יתרו המדייני היה חכם גדול המצוי בהלכות חברה ומשפט, יועץ המנדב מחכמתו וכנראה גם קוסם גדול, הכיר את בני ישראל, והכיר בה' אלוהי ישראל שהוא הגדול באלוהים והעלה לו זבחים. זה צירוף תכונות לא שגרתי ומכלל הבחינות האלה הוא נראה מתאים לדמותו של בלעם.⁹

ואולי יתמה הקורא: איך אפשר לזהות את בלעם, שיחסו לישראל שלילי, עם יתרו חותן משה? ובכך, יחסו השלילי של בלעם "הרשע" לישראל הוא הנחה נפוצה אצל חז"ל, אך לפי המסופר בתורה זו השערה שניתן לפקפק בה. אפילו נניח ברוח דברינו לעיל, שרצה ללכת לקלל את ישראל, אפשר שזה היה בשל תאוות כבוד או בצע כסף, ולא בשל שנאת ישראל. למעשה מפשט הדברים של בלעם ובלק ("אם יתן לי בלק מלוא ביתו כסף וזהב", "האמנם לא אוכל כבדך" וכו') סביר לחשוב כך. לו היה בלעם פועל מתוך שנאת ישראל היה הפיתוי בכיבודים אלה מתיתר. מצד שני, למרות מדרשי חז"ל רבים בעניין, לפי המסופר בתורה איננו יודעים גם על יחס חיובי במיוחד של יתרו לישראל. נישואי בתו ציפורה למשה היו קצרים וכנראה בעייתיים (ואפשר גם, כפי שסבורים רבים, שהיא האשה

⁷ בלעם הוא "בן בעור". את נאמו השלישי עשה ב"ראש הפעור" (כג 28). ישראל חטאו בשיטים ב"בעל פעור" בגין עצת בלעם, כפי שאומר משה (במד' לא 16; ור' סנהדרין ק"ה). אולי יש קשר בין "בעור" ו"פעור", ואולי זה אף אותו שם. אם אכן כך, זה מחזק את ההשערה שבלעם היה מדייני, שהיה קשור (אולי בעברו) בפולחן הפעור.

⁸ מפתוק זה היו מחז"ל שלמדו שיתרו המשיך להאמין בעבודה זרה (דב"ר ב); ושלא היתה ע"ז שלא עבדה (מכילתא דרבי ישמעאל, מסכת דעמלק, פרשה א ד"ה). אך ר' גם הערה 10 להלן.

⁹ על בלעם ידוע גם ממקור חוץ מקראי – "כתובת בלעם" בתל דר עלא (Deir Alla) שנמצאה ב-1967 קרוב לנהר היבוק, כ-8 ק"מ מזרחית לירדן, וכוללת כנראה (פענוחה קשה ובמחלוקת) נבואת חורבן של "בלעם ברפעור החוזה" ומתוארכת על יסוד בדיקות פחמן 14 ל-760-880 לפנה"ס. זה אמנם מאות שנים אחרי זמן אירועי פרשתנו, אך יש חוקרים הסבורים שהכתובת, שהיתה כתובה על טיח על קירות מקדש, מבוססת על מסורת קדומה לה בהרבה, שמחבר פרשתנו הכיר.

הכושית שבעניינה דברו מרים ואהרון במשה ואולי בדבריהם גערו במשה על יחסו אליה), מה שיכול כשלעצמו להותיר משקעי איבה בלב יתרו אביה. התורה גם מספרת שלאחר ששמע על ניסי יציאת מצרים הוא אמנם בא אל משה למדבר, אך, בהנחה שחובב הוא יתרו, סירב להפצרותיו: "לכה אתנו והיטבנו לך כי ה' דבר טוב על ישראל" (במדבר י 29), ואח"כ בלשון בקשה "אל נא תעזוב אותנו". אך יתרו סירב, וגם בכך יש כדי להטיל ספק ביחסו החיובי לישראל.¹⁰ לאחר הבקשה אומר משה "כי על כן ידעת חנותנו במדבר והיית לנו לעיניים", פסוק זה מבינים בדרך כלל לחיוב כאומר: מאחר שאתה מכיר את המדבר תוכל להדריך ולהנהיג אותנו. אך יש קושי בייחוס דברים אלה למשה, במיוחד כשמיד אחר כך נאמר ש"ארון ברית ה' נוסע לפניכם" ו"ענן ה' עליהם": הצריכים הם ליתרו מנהיג ועיניים? לפיכך ניתן אולי גם להבין את הפסוק לשלילה כאומר שמאחר שאתה יודע את מקום חנותנו במדבר, תוכל להיות לעיניים עלינו ולהודיע לאויבינו על מקומנו. לפי פירוש זה, משה עצמו חשד בעוינותו של יתרו לישראל. זה גם יכול להסביר את העובדה שבנאומו הגדול בפרשת דברים, כשמשה מתאר את ההיררכיה המשפטית-שלטונית שהנהיג (דב' א' 17-9), הוא מייחס הכל לעצמו וכלל אינו מזכיר את יתרו, שכזכור היה זה שיעץ לו לעשות זאת (שמ' יח 17-23). הכך ינהג משה העניו מכל אדם? זה יכול לחזק את ההשערה שבשלב ההוא חשד משה בעוינותו של יתרו לישראל ובשל כך נמנע מהזכירו. מכל אלה עולה ספק רב אם יתרו הצטיין ביחס חיובי לישראל, במיוחד לאחר פרידתו ממשה.

בדורות הבאים לא סררו יחסי רעות בין ישראל לבני יתרו ולעמו. מיד לאחר פרשת בעל פעור בשיטים משה ובני ישראל נצטוו "צרור את המדיינים והכיתם אותם" (כב 17) ואחר כך "נקום את נקמת בני ישראל מאת המדיינים" (לא 1) והם אכן לחמו במדיינים מלחמה קשה שבה הרגו בהם "כל זכר". זה קרה עוד בימי משה – מלחמתו האחרונה סמוך למותו. והעוינות נמשכה כנראה עוד דורות אחר כך. קין, מבניו של יתרו היה (שופ' ו 11) ובני קין חברו לעמלק – אויבם המובהק של ישראל – כפי שעולה מהנאמר בשמ"א טו 6. בעקיפין יש גם בכך כדי לחזק את הספק אם יתרו עצמו הצטיין ביחס חיובי לישראל. במאמרו "בלק הוא יתרו" יהודה ליבס מציין דברים אלה בנימוקיו לכך שבלק הוא יתרו. מהטעמים דלעיל נראה לי יותר משכנע שבלעם הוא יתרו.¹¹

בדברינו לעיל נגענו בחטף בסיפור האתון בדרכו של בלעם אל בלק. זו אפיזודה מיוחדת במינה, שגם היא אינה נעדרת אלמנטים קומיים, וכדאי לרכז כאן כמה ממשמעויותיה במסגרת הסיפור.

א. בשלב מסוים, לאחר שבלעם מכה את אתונו, פותח ה' את פי האתון והיא מדברת אל בלעם. זה אולי נועד להמחיש לבלעם (ולנו) בעליל את היותו כלי אוטומטי לדבר ה' שמושם בפיו: כפי שה' פותח את פי הבהמה הזו והיא מדברת, כך הוא ישים דברים כפי בלעם שאותם הוא ידבר.

ב. הסיפור גם מלמד שהתנהגות למראית עין אינה מעידה בהכרח על הרצון שעומד מאחריה; הבנת ההתנהגות כרוכה בהתחשבות בהקשר ובמי הוא המתנהג. זה למעשה עיקר המסר שמעבירה האתון לבלעם, והדברים מאלפים: בתגובתה לדברי בלעם היא כלל לא מסבירה את התנהגותה, ובמיוחד כלל לא מזכירה את המלאך – הסיבה הברורה שגרמה להתנהגותה – אלא נותנת לבלעם שיעור בהבנת הרצון. ראשית, על בלעם לזכור מי היא "אני אתונך אשר רכבת עלי מעודך", ושנית, איך היתה רגילה לנהוג "ההסכן הסכנתי לעשות לך כה?" כשיזכור זאת יבין את התנהגותה ושלא רצתה להרע לו ושכעסו עליה אינו מוצדק. ורק אז, לאחר שהדברים נאמרים לו והוא מבינם "ויגל ה' את עיני

¹⁰ אצל חז"ל יש נטייה ליפות את דמותו של יתרו, אולי מתוך כבוד למשה, ובמסגרת זו אף ניסו ללמוד שנתגייר (זבחים קטז ע"א; שמות רבה (וילנא), פרשה כז; ויקרא רבה (וילנא), פרשה ט; ספרי במדבר, פיסקא פ).

¹¹ ציינו לעיל שרש"י בעקבות חז"ל מדגיש את יחסו השלילי של "בלעם הרשע" לישראל, ו"שהיה שונאם אף יותר מבלק". לעיל הטלנו בכך ספק, אך לשיטתם נשאלת השאלה מניין השנאה הזו? מה ידע בלעם על ישראל ומדוע שנאם עד כדי כך? השערותנו על היותו מדייני וזיהויו עם יתרו יכולה אולי להסביר גם זאת.

בלעם וירא את מלאך ה' ניצב בדרך וחרבו שלופה בידו (31). רק לאחר שלמד מהאתון פרק בהלכות הבנת הרצון ובצורך להתחשב בכלל הנסיבות, נפקחות עיניו והוא רואה את מלאך ה' שלפניו (אפשר כמובן להפליג ולדרוש במשמעות הדבר הזה).

ג. הסיפור גם נועד אולי ללמד את בלעם צניעות – כל דרכו של בלעם (לרבות עם בלק לאחר פגישתם) משררת התגאות ואף התנשאות, והנה עם אתונו שהיה תלוי בה לא יכול היה להסתדר. בלעם התגאה כשאמר לשליחי בלק שה' "מאן" לבקשתו, ובמשתמע, כפי שהדגישו חז"ל, התגאה בפניהם שאילו התיר לו ה' ללכת היה משמיד את העם בקללתו. סיפור האתון מלגלג עליו מבחינה זו ומחזירו למימדיו האמיתיים, כפי שאומר שם רש"י "גנות גדולה היה לו דבר זה בעיני השרים זה הולך להרוג אומה שלמה בפיו ולא אתון זו צריך לכלי זין". כמו כן בלעם התגאה שיודע הוא "דעת עליון" אך, כפי שלגלגו חז"ל, למעשה אף את דעת אתונו לא ידע.

ד. ועוד משמיענו הסיפור שלעיתים אנשים רואים מה שהם רוצים לראות ולא רואים מה שאינם רוצים. כך, איש מההולכים שם (בלעם, שני נעריו ושרי מואב) לא ראה את מלאך ה', שאפילו האתון ראתה. הכיצד? – אולי מפני שלא רצו לראות.

ה. סיפור האתון חוזר ומבטא את רצונו האמיתי של ה' (שבלעם לא ילך) ואת רצונו האמיתי של בלעם (ללכת) וכן את הכרתו המובלעת של בלעם שהליכתו אינה רצויה ("חטאתי...אם לא טוב בעיניך אשובה לי" הוא אומר למלאך). ואולי אף רמוזה בו הקבלה בין האתון, שרוצה ללכת בהתאם לרצון אדוניה כפי שהסכינה, אך מלאך ה' לא נותנה ולכן רצונה לא מתבטא בהתנהגותה, לבין בלעם, הרוצה לקלל את העם בהתאם לרצון בלק, אך ה' לא נותנו ולכן רצונו אינו מתבטא בדבריו (משליו).

ואל יתמה הדבר בעינינו: חופש הרצון (האנושי) הוא עיקר אמונה במקרא, וגם כשרצון האל ברור ומפורש, האדם חופשי לרצות בהתאם לו או בניגוד לו. גלעד ברעלי, ירושלים תשע"ה